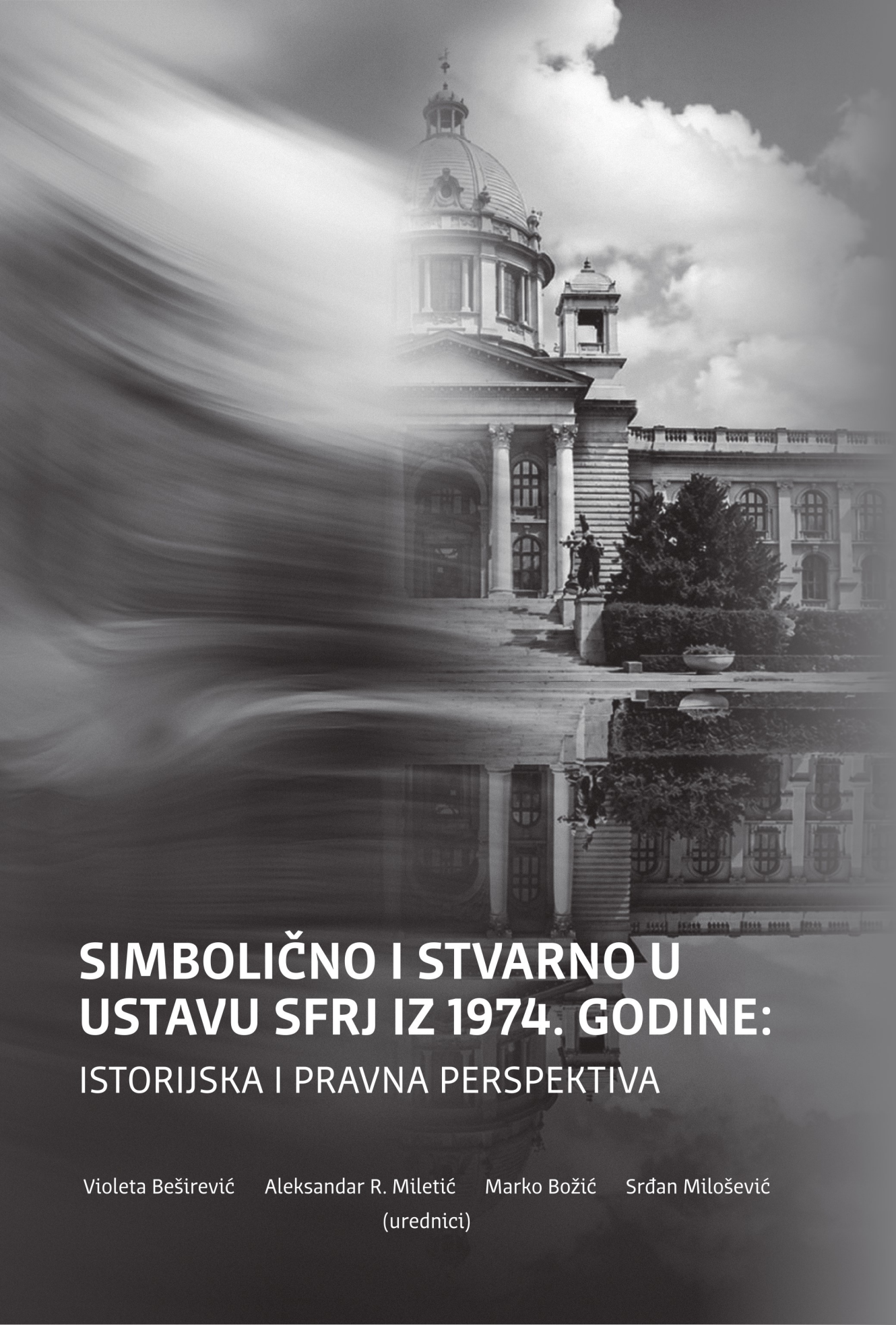

SIMBOLIČNO I STVARNO U USTAVU SFRJ IZ 1974. GODINE: ISTORIJSKA I PRAVNA PERSPEKTIVA

Violeta Beširević Aleksandar R. Miletić Marko Božić Srđan Milošević
(urednici)

**SIMBOLIČNO I STVARNO U USTAVU SFRJ IZ 1974. GODINE:
ISTORIJSKA I PRAVNA PERSPEKTIVA**

INSTITUT ZA NOVIJU ISTORIJU SRBIJE
Edicija „Zbornici radova“ br. 33
PRAVNI FAKULTET UNIVERZITETA UNION U BEOGRADU

Za izdavače

Dr Vladan Jovanović
Prof. dr Vladimir Čolović

Urednici

Prof. dr Violeta Beširević, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu
Dr Aleksandar R. Miletić, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd
Prof. dr Marko Božić, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu
Prof. dr Srđan Milošević, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu

Recenzenti

Dr Olga Manojlović Pintar, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd
Prof. dr Miomir Matulović, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci
Prof. emeritus dr Sergej Flere, Filozofski fakultet Univerziteta u Mariboru

Redakcijski odbor

Prof. emeritus dr Tibor Varadi, redovni član SANU, Emori Univerzitet Atlanta
i Centralnoevropski Univerzitet, Beč
Prof. dr Dubravka Stojanović, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu
Prof. dr Violeta Beširević, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu
Dr Petar Dragišić, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd
Dr Dimitrije Matić, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd
MA Petar Mitrović, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu (sekretar
redakcije)

Lektura

Biljana Ćirić, za srpski jezik
Ivica Pavlović, za engleski jezik
Ivana Kocavska (Agencija Infoprevodi Beograd), za makedonski jezik

Prelom

Đorđe Sekerezović

Dizajn korica

Ivana Oravec Ankić

ISBN 978-86-7952-080-7
ISBN 978-86-7005-213-0

DOI <https://doi.org/10.31212/ustav1974.2026.33>

Štampanje ove knjige pomoglo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja
i inovacija Republike Srbije.

SIMBOLIČNO I STVARNO U USTAVU SFRJ IZ 1974. GODINE: ISTORIJSKA I PRAVNA PERSPEKTIVA

Violeta Beširević
Aleksandar R. Miletić
Marko Božić
Srđan Milošević
(urednici)

Beograd, 2026.

SADRŽAJ

Uvod

Violeta BEŠIREVIĆ, Aleksandar R. MILETIĆ, Marko BOŽIĆ, Srđan MILOŠEVIĆ Pravnici i istoričari o poslednjem Ustavu SFRJ.....	9
--	---

I Od amandmana do Armagedona

Nenad DIMITRIJEVIĆ Ustav kao instrument ideološkog tvorenja stvarnosti	35
Milivoj BEŠLIN Preko ustavnih amandmana do poslednjeg Ustava: jugoslovenski federalizam (1963–1974)	67
Dragoljub POPOVIĆ The Discourse of the 1974 Constitution of Yugoslavia.....	93
Zoran OKLOPČIĆ O raspadu Jugoslavije s one strane ustavnog predodređenja i narodnog samoopredjeljenja	111
Aleksandar MOLNAR Nasleđe samoupravnog socijalizma. Tradicionalizam aktuelne vlasti u Republici Srbiji i Ustav SFRJ iz 1974	151

II Poslednji Ustav SFRJ očima republika

Husnija KAMBEROVIĆ Između republičke posebnosti i državne cjelovitosti: Bosna i Hercegovina i diskusije o ustavnim promjenama krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina	179
Aleksa KITIĆ Ustav iz 1974. u Memorandumu Srpske akademije nauka i umetnosti	197
Božo REPE Slovenci, federalizam i Ustav iz 1974. godine	231
Aleksandar R. MILETIĆ Ustavne promene u SFRJ i srbijanski recentralisti, 1967-1990.....	253

III Tehnologija vlasti

Bogoljub MILOSAVLJEVIĆ

Osnovne odlike sistema organizacije vlasti
po Ustavu SFRJ od 1974. godine i kriza federalnih odnosa.....293

Ana VLADISAVLJEVIĆ

Predsedništvo SFRJ u kvaziskupštinskom
sistemu organizacije vlasti317

Nebojša ŠARKIĆ, Jovana POPOVIĆ

Koncept samoupravnog suda prema
odredbama Ustava iz 1974. godine365

Jelena JERINIĆ

Jugoslovenski samoupravni regioni
u svetlu današnjih evropskih standarda387

IV (Kon)federiranje federacije

Svetomir ŠKARIĆ

Pedeset godina Ustava iz 1974. Retrogradan ustav407

Boris BEGOVIĆ

Ustavna (kon)federalizacija monetarnog
sistema socijalističke Jugoslavije441

Nikola OLBINA

(Kon)federalizacija krivičnog zakonodavstva i ustav iz 1974. godine477

V Istine i zablude

Tamaš KORHEC

Kritička analiza ustavnog okvira zaštite narodnosti
u ustavima SFRJ, SRS, SAPV i SAPK iz 1974. godine495

Marijana PAJVANČIĆ

Ljudska prava u ustavu iz 1974. godine
– sadržaj, garancije i ograničenja.....515

Nebojša ŠARKIĆ¹
Jovana POPOVIĆ²

KONCEPT SAMOUPRAVNOG SUDA PREMA ODREDBAMA USTAVA SFRJ IZ 1974. GODINE

Apstrakt: Kategorija samoupravnih sudova pojavljuje se u celovitom obličju prvi put u Ustavu iz 1974. godine. Bazično gledano, samoupravno pravo predstavlja razradu ideje o autonomnom pravu te razvitku društvenih odnosa i smanjivanju uloge države. Da bismo u potpunosti razumeli koncepciju samoupravnog sudstva, moramo spomenuti i društvenog pravobranioca samoupravljanja kao specifičan model razrade ideje ombudsmana koja je prilagođena za potrebe ostvarivanja zaštite samoupravnih prava. Jednakost sa ombudsmanom izvlačimo iz činjenice da on nije imao mehanizam državne prinude, već je prevashodno delovao s aspekta društvenog uticaja i moralnih normi, oslanjajući se na svoj autoritet i integritet kako bi inicirao promene i uticao na ponašanje institucija i pojedinaca u skladu sa pravdom i etičkim principima. S obzirom na istorijske okolnosti, politički događaji koji su usledili u tadašnjoj Jugoslaviji devedesetih godina nisu omogućili da se ideja samoupravnog sudstva razvije niti u celosti prihvati u tadašnjoj federativnoj državnoj zajednici.

Ključne reči: samoupravni sudovi, izbrani sudovi, sudovi udruženog rada, sudovi opšte nadležnosti, društveni pravobranilac samoupravljanja.

1. UVODNO RAZMATRANJE

1.1. PRAVOSUDNI SISTEM

Ustav SFRJ iz 1974. godine, prateći ideološki koncept jedinstva vlasti radnih ljudi i građana, sadržao je i sistem jedinstva vlasti u odnosu na sudsku vlast kao deo ukupnog mehanizma državnog ali i društvenog delovanja.

-
- 1 Profesor emeritus, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu; nebojsa.sarkic@pravnofakultet.edu.rs; ORCID iD 0009-0005-8700-1587.
 - 2 Docentkinja, Pravni fakultet Univerziteta Union u Beogradu; jovana.popovic@pravnofakultet.edu.rs; ORCID iD 0000-0003-1555-0112.

Nakon prvih „pionirskih zahvata“ uvođenja radničkog samoupravljanja, razvitka autonomnog prava, te uvođenja različitih institucionalnih oblika samoupravljanja (radnički saveti, kao upravljački deo u organizacijama udruženog rada); mesne zajednice kao osnovne čestice teritorijalne organizacije; opštenarodna odbrana i društvena samozaštita kao razrada ideje o demilitarizaciji, deetatizaciji države, te afirmacije ideje o naoružanom narodu; uvođenje samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora kao nedržavnih oblika izvora prava i sl., Ustav iz 1974. godine na celovit način razrađuje ideju samoupravnog socijalističkog društva u svom fundamentalnom obličju.

Odmah nakon Ustava iz 1974. godine usledila je intenzivna zakonodavna aktivnost koja je rezultirala donošenjem brojnih propisa koji su afirmisali ideje samoupravljanja, omogućili nastanak te rad Sudova udruženog rada i drugih samoupravnih sudova, društvenog pravobranioca samoupravljanja itd. Ipak, kulminacija ovog koncepta je donošenje Zakona o udruženom radu (1978), koji je na sveobuhvatan način (nazivan je malim ustavom) uredio pitanje samoupravnih prava, te zaštite društvene svojine.

Ustav, dakle, pravi razliku na sudove opšte nadležnosti, specijalizovane sudove i samoupravne sudove. Pod pojmom sudova opšte nadležnosti podrazumevali su se opštinski sudovi i okružni sudovi. Njihova nadležnost je bila osim kompletne kaznene zaštite i rešavanje svih građansko-pravnih odnosa. O sporovima između privrednih subjekata odlučivali su privredni sudovi, a na republičkom nivou to je bio Viši privredni sud. Na nivou federalne države postojale su i dve kategorije vojnih sudova (Vojni sud i Vrhovni vojni sud) koji su odlučivali o svim sporovima u kojima je neko od učesnika bio pripadnik tadašnje jugoslovenske narodne armije ili se odlučivalo nekim od prava iz obaveza vezanih za državnu bezbednost i samozaštitu (nažalost, ovi sudovi, iako veoma dobro i profesionalno pozicionirani, ukinuti su u jednoj od reformi koja je izvršena 2003. godine u Srbiji).

Prekršajni sudovi nisu postojali kao sudovi, već su bili deo upravnog mehanizma. Iako su u njima sudile „sudije za prekršaje“, oni su radili u tzv. organima za prekršaje, a po žalbi su odlučivala tzv. „veća za prekršaje“ sastavljena od troje sudija.

Naravno, naš zadatak je da obradimo pojavu i ulogu specifične vrste sudova koji su nazivani samoupravni sudovi. Kao što je rečeno, to su bili po osnovnoj koncepciji nedržavni sudovi od kojih su neki konstituisani zakonom (npr. sudovi udruženog rada i mirovna veća), dok su neki (izbrani sudovi) ili (*ad hoc* arbitraže) ili regulisani samim društvenim dogovorima ili voljom radnih ljudi i građana.

Sasvim je razumljivo da će centralno mesto u ovoj analizi pripasti sudovima udruženog rada kao prelaznom obliku između vrste specijalizovanih sudova.³

1.2. SUDSKA FUNKCIJA

Ustav iz 1974. godine predviđa da sudsku funkciju vrše sudije i sudije porotnici. Sudije su u sudovima opšte nadležnosti, privrednim sudovima i vojnim sudovima bili profesionalci (diplomirani pravnici sa položenim pravosudnim ispitom koji su prošli posebnu proceduru izbora i koji su položili zakletvu).

U samoupravnim sudovima izbor je vršen između radnih ljudi i građana, te pravna naobrazba nije bila neophodna. Dakle, u sudovima udruženog rada arbitražama i drugim samoupravnim sudovima funkciju odlučivanja vršili su radni ljudi i građani koji bi bili birani od strane skupština teritorijalne jedinice (društveno-političke zajednice u zavisnosti od nivoa obavljanja funkcija). Dakle, „sudije profesionalci su mogli da učestvuju u suđenjima npr. u sudovima udruženog rada (po pravilu su to i činili), ali to nije bio bitan predušlov. Dakle, više se insistiralo na savesnosti, poštenju, moralnoj podobnosti i sl.

Do 1991. godine u svim republikama u sastavu SFRJ, pa i u Srbiji, pravosudni sistem je funkcionisao na principu reizbornosti. Sudije koje su ovu funkciju vršile profesionalno birane su na osam godina, dok su sudije porotnici i sudije u samoupravnim sudovima birani na mandat od četiri godine. Reizbornost se pravdala neophodnošću da se povremeno „vrši provetravanje“ ili da se izvrši provera kvantiteta i kvaliteta rada nosilaca pravosudnih funkcija. Stručna javnost je već tada kritikovala sistem reizbornosti prevashodno obrazlažući to činjenicom da odluka o neizboru ne mora biti posebno obrazložena. Od 1991. godine uveden je princip stalnosti mandata sa mogućnosti razrešenja u slučaju kršenja pravila profesionalnog rada, odstupanja od zakona ili etike. Nažalost, ni ono što je u demokratskom pogledu s mukom stečeno nije moglo predugo da opstane u Srbiji jer je 2005. godine vraćena tzv. „mala reizbornost“ prema kojoj su sudije prilikom prvog izbora na stalnu funkciju bi-

3 Đorđević, J., 1975, *Ustavno pravo*, Beograd, Savremena administracija, str. 778: „Samoupravni sudovi su nova institucija čija je suština razvijanje ili garantovanje institucija kojima se izražava i ostvaruje cilj samoupravnog socijalizma i njena razrada političkog sistema. Dajući sudskoj funkciji karakter samoupravne funkcije, Ustav smanjuje dualizam između političke države i socijalističkog društva i utvrđuje jedno od značajnijih sredstava za ustanovljavanje i garanciju samoupravnih odnosa u pravu. Ustav zaokružuje samoupravljanje kao politički podsistem u opštem političkom sistemu”.

rane na period od tri godine da bi nakon toga bile birane za stalnost mandata. Poslednjim izmenama Ustava iz 2022. godine ova reizbornost je ukinuta.⁴

Iako je jedna od najčešćih kritika koja je upućivana samoupravnim sudovima bila vezana za tzv. laicizam u suđenju, moramo naglasiti da je postupak izbora tadašnjih sudija svih samoupravnih sudova bio izuzetno kompleksan i pod ozbiljnim društvenim nadzorom. Npr. sudije mirovnih veća birane su na području opština za rešavanje sporova iz nadležnosti mirovnih veća. Za ove funkcije su, po pravilu, birani najugledniji građani, dobri domaćini, patriote, ljudi bez prepoznatljivih poroka i sl. Za sudove udruženog rada birani su po pravilu najistaknutiji sindikalni aktivisti, pravnici sa posebnim priznanjima, inovatori i sl.

Sudije u sudovima udruženog rada koje su sudijsku funkciju obavljale kao stalno zanimanje, primale su novčanu naknadu i uživale status sudija poput sudija iz kategorije okružnih sudova. Sudije koje su ovu funkciju obavljale kao počasnu društvenu funkciju, imale su pravo samo na vidove novčane naknade (za izgubljenju zaradu, troškove prevoza i sl.). Svoj posao su najčešće obavljale dva puta mesečno poput sudija porotnika u sudovima opšte nadležnosti.

1.3. IDEOLOŠKI KONCEPT

Prostorno ograničenje u izradi ovoga rada onemogućava nas da napravimo dublju analizu pozitivnih i negativnih elemenata koncepta samoupravnog sudstva.

Ono što bismo svakako izdvojili kao pozitivno jeste postojanje arbitraža kao oblika nedržavnog sudstva baziranog na poverenju učesnika u postupku da odaberu arbitre koji će arbitrirati – odlučiti o sporu. U tom smislu, samoupravne arbitraže nisu imale ni preterani ideološki koncept niti se bitnije razlikuju od arbitraža koje su vremenski ili istorijski komparirane u drugim zemljama.

Mirovna veća su jedan od prepoznatljivih oblika rešavanja sporova u našim krajevima. Zato je i šteta što su mirovna veća u onom obličju kako ih je postavio Ustav iz 1974. godine ugašena. Dokaz pogrešne odluke je i činjenica da smo se mnogo kasnije (početkom ovoga veka) opet vratili na oblike odlučivanja uz pomoć nedržavnih subjekata (mirenje, posredovanje, medijacija i sl.).

Svakako najveće polemike su izazvali sudovi udruženog rada. U osnovi bazirani na ideološkom konceptu zaštite društvene svojine, bili su negativ-

4 Prema anketi iz 1976. godine koju je vršio NIN, na području čitave Jugoslavije, apsolutno najcenjenije zanimanje bilo je sudijsko. Sudije su bile daleko ispred drugih profesija poput lekara, profesora, sveštenika i sl.

no označeni uprkos izuzetno velikim kvalitetima i prednostima koje su takve vrste sudova imale. Nakon distanciranja od ideološkog koncepta samoupravnog socijalizma, tadašnja vlast je po našem mišljenju morala da zadrži sudove udruženog rada kao specijalizovane sudove poput privrednih sudova ili kasnije formiranih upravnih sudova. Sve do danas se oseća nedostatak specijalizacije u suđenju kako u radnim sporovima tako i u porodičnim sporovima.

Dakle, po našem mišljenju, sudovi udruženog rada su morali biti transformisani u specijalizovane sudove za radne odnose, koji bi uz pomoć jakih sindikalnih organizacija, inspekcija rada i drugih državnih organa obezbedili kvalitetnu zaštitu prava radnika i njihove imovine.

Nažalost, analiza stanja u zaštiti prava zaposlenih je danas u Srbiji izuzetno loša. Sindikati gotovo i da ne postoje, a poslodavci se ponašaju kao u najprimitivnijem periodu nastanka kapitalizma.⁵

2. SAMOUPRAVNO SUDSTVO KAO DEO PRAVOSUDNOG SISTEMA SFRJ

2.1. ODNOS SAMOUPRAVNIH SUDOVA PREMA DRUGIM PRAVOSUDNIM ORGANIMA

Kao što je već rečeno, samoupravni sudovi su bili deo jedinstvenog pravosudnog sistema Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Pravosudni sistem tadašnje Jugoslavije funkcionisao je na principu federativnog uređenja, te su svaka republika, kao i dve autonomne pokrajine, imale svoj pravosudni sistem. Jedinstvo federativne zajednice ogledalo se u činjenici da su procesni zakoni (krivični i parnični) važili na području čitave federativne zajednice. Jedinstvo pravosudnog sistema obezbeđivao je i Savezni sud kao najviša pravosudna institucija u SFRJ. U oblasti krivičnog prava ovo jedinstvo ogledalo se kroz postojanje saveznog državnog tužioca koji je imao brojna ovlašćenja i u pogledu podizanja zahteva za zaštitu zakonitosti kao mere obezbeđivanja zaštite prava građana i njihove imovine na čitavoj federaciji. Takođe, smisao ovih saveznih organa ležao je i u obezbeđivanju jednakosti prava svih građana SFRJ.

Kada govorimo o samoupravnim sudovima, oni nisu imali podjednak odnos prema drugim pravosudnim organima. Posebnu pažnju treba posvetiti, naravno, sudovima udruženog rada, čija je nadležnost bila uređena republičkim zakonima i koji su svoje bitisanje završavali na nivou republika – federal-

5 Vidi radove i zaključke sa savetovanja Zaštita prava zaposlenih, održanog na Pravnom fakultetu univerziteta „Union“ u Beogradu, objavljene u časopisu *Pravni život* br. 2–3/2024.

nih jedinica. Tako su u Srbiji funkcionisali osnovni sudovi udruženog rada, koji su bili konstituisani 1975. godine u svim većim regionalnim centrima (npr. na području Vojvodine – Novi Sad, Sremska Mitrovica, Pančevo, Zrenjanin, Subotica i Sombor; a na području Kosova i Metohije – Priština, Peć, Kosovska Mitrovica, Prizren i Uroševac).

Jedinstvo pravosudnog sistema u Srbiji obezbeđivalo se tako što su protiv odluka Sudova udruženog rada nezadovoljna strana ili društveni pravobranilac samoupravljanja mogli pokrenuti postupak „zaštite zakonitosti“ koji se pokretao pred republičkim tužiocem (izuzetno pred saveznim državnim tužiocem ukoliko se radilo o povredi prava iz saveznih propisa). Republički odnosno savezni tužilac je mogao da pokrene pred Vrhovnim sudom postupak za zaštitu zakonitosti koji je imao snagu vanrednog pravnog leka i mogao je da odlučuje u sporu pune jurisdikcije, što dalje znači da pravnosnažnu odluku Suda udruženog rada ukine, preinači ili naprosto potvrdi.

Mirovna veća, arbitraže i izbrani sudovi funkcionisali su na principu jedinstvenog postupka koji se vodio pred ovim samoupravnim sudovima. Izuzetno, postojala je mogućnost preispitivanja odluke mirovnog veća, arbitraže ili izbranog suda, u slučajevima povrede zakonitosti ili ozbiljnijih zloupotreba prava.

Odluke Sudova udruženog rada i arbitraže koje su bile podobne za izvršenje (sadržale su kondemnatornost u smislu naplate novčanog potraživanja zaposlenog prema poslodavcu, iseljenja ili useljenja u stan ili poslovni prostor, vraćanje radnika na rad i sl.) sprovodile su se pred opštinskim sudovima prema opštim pravilima o Zakonu o izvršnom postupku. Tadašnji ZIO (donet 1978. godine) takođe je imao ideološki koncept koji je podrazumevao prenaplaćenu zaštitu društvene svojine i povoljniji procesni položaj izvršnog dužnika u odnosu na izvršnog poverioca uprkos opštim pravilima izvršnog prava u kome je izvršni poverilac „jači u pravu“.

Sa ove vremenske distance možemo reći da su zapažanja o radu samoupravnih sudova veoma različita. Tako na primer sudovi udruženog rada su bili konstituisani na bazi zakonskih propisa, pružali su zaštitu prava radnicima i društvenoj svojini u punom kapacitetu i slobodno možemo reći da su bili dominantan faktor u zaštiti prava u periodu postojanja od 1975. do ukidanja 1991. godine. Iskustva sa radom mirovnih veća su veoma različita od sredine do sredine. U pojedinim sredinama tradicija postojanja mirovnih veća je veoma izražena, pa su i ova nedržavna i vaninstitucionalna tela odlično funkcionisala uglavnom zahvaljujući snazi autoriteta lica članova mirovnih veća, te njihovog ugleda u sredini u kojoj su živeli ili radili.

Izbrani sudovi i arbitraže radili su u specifičnim uslovima i gotovo je nemoguće dati im celovitu analizu. Tako je na primer stalna spoljnotrgovinska arbitraža pri Privrednoj komori Jugoslavije imala izuzetan ugled i autoritet u svetu. Zahvaljujući ekspanziji građevinskih i drugih preduzeća iz tadašnje Jugoslavije koja su imala brojne uspehe u radu na inostranom tržištu, i rad spoljnotrgovinske arbitraže je bio izuzetno aktivan. Tako je naša spoljnotrgovinska arbitraža uživala ozbiljan ugled i parirala brojnim međunarodnim arbitražama sa mnogo dužom tradicijom.

Takođe, arbitraže koje su postojale za rešavanje kolektivnih sporova, radnih sporova ili arbitraže koje su postojale pri specijalizovanim udruženjima imale su neuporedivo bolje rezultate u odnosu na tzv. *ad hoc* arbitraže koje su se organizovale između samoupravnih subjekata u procesu samoupravnog sporazumevanja ili društvenog dogovaranja.

2.2. ARBITRAŽE

Arbitraže su poznat oblik organizovanja u uporednom pravu. One se javljaju u našem posleratnom pravnom sistemu radi rešavanja specifičnih spornih odnosa. Osnovni zakon o preduzećima iz 1965. godine predviđa arbitraže u radnim organizacijama kao oblik mogućeg rešavanja nastalih sporova.⁶

Potpuno zaokruživanje sistema tzv. unutrašnjih arbitraža nastaje nakon donošenja Zakona o udruženom radu.⁷

Još u periodu funkcionisanja u pravnoj teoriji postavljalo se pitanje razlika između arbitraža te drugih izbranih sudova. Pojam arbitraže razlikuje se od pojma izbranog suda po nekoliko osnovnih grupa vrsta spornih odnosa. S obzirom na prirodu materije koju regulišu, arbitraže se mogu podeliti na stalne i tzv. *ad hoc* arbitraže, koje se formiraju od slučaja do slučaja. Pod pojmom izbranog suda podrazumevamo institucionalizovane odluke samoupravnih sudova koji su ustanovljeni zakonom i aktom o ustanovljenju. One su po pravilu stalnog karaktera.

U praksi nije bilo dovoljno raščišćeno pitanje odnosa između arbitraža i izbranih sudova. Ova dva oblička samoupravnog sudstva nekada se javlja-

6 Kavran, D., 1972, Karakteristike rada unutrašnje arbitraže u preduzeću, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 20, br. 5–6, str. 923–940.

7 Vidi odredbe člana 341, 372 i 599. Zakona o udruženom radu donetog 25. 11. 1976. godine na zajedničkoj sednici Saveznog veća i Veća republika i pokrajina Skupštine SFRJ. Detaljnije vidi: Frimerman, A., 1977, *Priručnik za primenu Zakona o udruženom radu*, Beograd, Centar za radničko samoupravljanje, str. 807.

ju po istim pitanjima, a neki autori su čak smatrali da je reč o identičnim organima rešavanja spornih odnosa.

Delimičan odgovor na ovo pitanje daje Zakon o udruženom radu jer predviđa da se arbitraže kao oblik samoupravnog sudstva formiraju radi rešavanja sporova koji nastaju u udruženom radu iz odnosa određenih društvenim dogovorom ili samoupravnim sporazumom. Izbrani sudovi pak tretiraju druge vrste samoupravnih odnosa kojima radni ljudi i građani slobodno raspolažu.

Izbrani sudovi bili su više usmereni ka rešavanju sporova između društvenih organizacija, udruženja građana ili sporova koji nastaju između građana koji su samostalno vršili privredne delatnosti.

Arbitraže koje su formirane u većim radnim organizacijama ili drugim integracionim celinama (složene organizacije udruženog rada – SOUR), tzv. unutrašnje arbitraže, uglavnom su rešavale sporove iz društveno-ekonomskih odnosa ili statusnih odnosa između subjekata (na primer, zajedničko ulaganje dve osnovne organizacije udruženog rada prema radnoj organizaciji; odnos između dve radne organizacije prilikom formiranja SOUR i sl.) tako Zakon o udruženom radu predviđa da se npr. pri izdvajanju osnovne organizacije udruženog rada ili drugih statusnih promena u međusobnim odnosima odluka mora doneti u okviru tzv. unutrašnje arbitraže. Ovakva odluka ne predstavlja izvršnu ispravu, a radnici nezadovoljni ovakvom odlukom mogu da pokrenu spor pred Sudom udruženog rada. U stručnoj literaturi nije postojala saglasnost oko toga koje odluke unutrašnjih arbitraža i drugih arbitraža predstavljaju izvršni naslov i mogu se sprovoditi po pravilima izvršnog postupka.⁸

Različitost mišljenja se uglavnom usaglašavala tako da one odluke arbitraža koje imaju kondemnatornost i utvrđuju određene iznose (npr. isplatu zajedničkog ulaganja i sl.) mogu biti izvršavane prema opštim pravilima izvršnog prava, dok one koje govore samo o npr. statusnim promenama mogu biti dalje predmet preispitivanja Sudova udruženog rada.⁹

2.3. IZBRANI SUDOVI

Zakon ostavlja mogućnost da radni ljudi i građani izbranom sudu poverе rešavanje pojedinih sporova o stvarima o kojima mogu samostalno raspo-

8 Vidi detaljnije Lazarević, A., 1972, Samoupravne pravosudne ustanove i njihova nadležnost, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 20, br. 1–3, str. 337–346; Triva, S., 1963, *Savetovanje o spoljnotrgovinskoj arbitraži. Knj. 3, Neka pitanja iz postupka pred spoljnotrgovinskom arbitražom*, Beograd, Spoljnotrgovinska arbitraža pri Saveznoj privrednoj komori.

9 Vidi: Šindolić, S., 1977, *Veliki pravni priručnik: jugoslovenski pravni sistem, 2. prerađeno i dopunjeno izdanje*, Beograd, Privredni pregled.

lagati. Izbrani sudovi su institucionalizovani zakonom. Oni odlučuju presudom prema izričitoj zakonskoj odredbi. Ova presuda ima prema strankama snagu pravnosnažne presude ako ugovorom o poveravanju poslova izbranom sudu nije drugačije određeno. Po pravilu, izbrani sudovi odlučuju u jednom stepenu, a samo izuzetno se može predvideti dvostепенost odlučivanja. Potvrdu o pravnosnažnosti i izvršnosti stavlja sam izbrani sud.¹⁰ Odluke ovih sudova koje su podobne za sudsko izvršenje sprovode se prema pravilima izvršnog postupka preko redovnih sudova (opštinski sudovi na teritoriji na kojoj se nalazi sedište izbranog suda ili okružni privredni sudovi ako se radi o sporovima između privrednih subjekata).¹¹

Odluke naših arbitraža u inostranstvu sprovode se i izvršavaju po istim principima kao i odluke drugih stranih arbitraža. Ovde se primenjuje princip reciprociteta u priznavanju i izvršavanju stranih sudskih odluka.¹²

2.4. SUDOVI ČASTI

Sudovi časti imaju u svemu obeležja samoupravnog suda jer ispunjavaju sve uslove koji su predviđeni Ustavom i zakonom. Sudovi časti se ustanovljavaju samoupravnim opštim aktima (samoupravnim sporazumima ili društvenim dogovorima). Prema tada važećim propisima, sudovi časti su se ustanovljavali u različitim oblicima organizovanja poput Privredne komore,

-
- 10 Zakon o samoupravnim sudovima SR Slovenije sadrži odredbu: pravomoćne su odluke samoupravnih sudova i nagodbe sklopljene pred samoupravnim sudom izvršne ako zakonom nije određeno drugačije. Ove odluke, ako su pogodne za sudsko izvršenje, izvršavaju redovni sudovi.
 - 11 *Pravilnik o Spoljnotrgovinskoj arbitraži pri Privrednoj komori Jugoslavije*, 1979, Beograd, Privredna komora Jugoslavije. Član 1. navedenog Pravilnika predviđa da se arbitraža smatra stalnim izbranim sudom sa sedištem u Beogradu. Nadležnost za rešavanje sporova iz poslovnih odnosa koji nastaju u spoljnotrgovinskom prometu između jugoslovenskih organizacija udruženog rada odnosno drugih samoupravnih organizacija i zajednica, inostranih fizičkih i pravnih lica i za rešavanje tih sporova između inostranih fizičkih i pravnih lica. Za rešavanje sporova koji se odnose na brodove za plovidbe na moru u unutrašnjim vodama kao sporove za koje se primenjuju odredbe plovidbenog prava ako je barem jedna od stranaka inostrano fizičko ili pravno lice takođe je nadležna ova arbitraža.
 - 12 Goldštajn, A., 1983, Priznanje i izvršenje stranih arbitražnih odluka u trgovačkim stvarima, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 31, br. 1–4, str. 223; Poznić, B., 1983, O priznanju i izvršenju stranih sudskih i arbitražnih odluka, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 31, br. 6, str. 1054; Poznić, B., 1985, Protivtužba u arbitražnom sporu, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 33, br. 3–4, str. 421; Vasiljević, M., (ur.), 1997, *Zbornik arbitražne prakse Spoljnotrgovinske arbitraže pri Privrednoj komori Jugoslavije: 1947–1977*, Beograd, Spoljnotrgovinska arbitraža.

profesionalnih udruženja građana, društvenih organizacija, kao i u jugoslovenskoj narodnoj armiji.

Saveznim propisima se uređivalo postojanje sudova časti pri Privrednoj komori Jugoslavije, a republički i pokrajinski propisi regulišu pitanje organizovanja i rada sudova časti pri republičkim privrednim komorama. Najčešće se pred sudovima časti raspravljalo pitanje povrede dobrih poslovnih običaja kojima se nanosi šteta društvenoj zajednici i sl. Takođe, sudovi časti mogu imati i propise kojima se uređuju sankcije, kao što su javna opomena sa objavljivanjem u štampi ili bez njega, gubitak prava izbora u organe komore, zabrana korišćenja usluga komore za određeni vremenski period, zabrana učešća na međunarodnim sajmovima i sl. Na odluke sudova časti može se uložiti prigovor drugostepenom organu komore.

Sud časti je predviđen i prema zakonu o službi u oružanim snagama. Oni raspravljaju o odgovornosti rezervnih oficira, oficira i vojnih službenika za prestupe učinjene van vojne službe kojima se šteti ugledu ili grubo zanemaruju dužnosti. Kao takvi prestupi smatraju se izvršenje krivičnih dela iz nečasnih pobuda za koja se izriče pravnosnažna kazna koja ne povlači gubitak čina i sl.

Sud časti može izricati mere ukora i strogog ukora, kaznu zaustavljanja u napredovanju ili gubitka čina, a postoji i Viši sud časti. Pri Sudu časti postoji i disciplinski tužilac koji pokreće i vodi postupak.

Najveći broj odluka sudova časti je takve prirode da u sebi sadrže moralne osude, povredu dobrih poslovnih običaja, odstupanje od pravila rada i sl. Izrekama ovih odluka se uglavnom utvrđuje moralna osuda, te su one bitno drugačije od izreka ili odluka drugih sudova. Snaga moralne osude ponekad je jača nego određene kazne ili činidbe, jer se u javnom prostoru označava fizičko ili pravno lice koje je narušilo dobre poslovne običaje ili odstupalo od njih.¹³

U težim slučajevima povrede poslovnih običaja sudovi časti mogu i naložiti da se u sredstvima javnog informisanja o trošku dužnika objavi odluka Suda časti. Sprovođenje ovih odluka obezbeđuju sudovi opšte nadležnosti – izvršno odeljenje tako što obezbedi objavljivanje oglasa u nekome od tiraž-nijih dnevnih listova. Još teža situacija je u slučaju zabrane obavljanja delatnosti u određenom vremenskom periodu. Tada se preduzimaju mere po odluci Suda časti da se zabrani delatnost ili delimično ograniči delatnost u skladu sa odlukom Suda časti.

13 Glasnik Privredne komore Jugoslavije objavio je u svakom broju rubriku „Iz prakse Sudova časti sa odlukama. Vidi: Simić, M., Rudi, O., Kukoljac, V., 1981, *Zbirka odluka Suda časti Privredne komore Jugoslavije od 1961–1980*, Beograd, Privredna komora Jugoslavije i Privredno-pravni priručnik.

2.5. MIROVNA VEĆA

Po konceptu Ustava iz 1974. godine, mirovna veća svrstana su u samoupravne sudove. Istine radi treba reći da je na područjima južnoslovenskih zemalja bogata tradicija rada različitih oblika nedržavnih sudova.¹⁴ Odmah po konstituisanju nove jugoslovenske države 1945. godine, uvode se mirovna veća kao specifični oblici nedržavnih sudova.¹⁵

Prema Ustavu iz 1974. godine, mirovna veća predstavljaju samoupravne sudove formirane za rešavanje sporova koje im poveru građani u mesnim zajednicama i proizilaze iz prava kojima slobodno raspolažu građani i radni ljudi.¹⁶

Republički zakon o mirovnim većima uglavnom predviđa posredovanje radi mirenja odnosno sporazumevanja i odlučivanja. Po predlogu stranaka, mirovno veće će pokušati da razreši sporni odnos posredovanjem, kompromisnim rešenjem ili najprikladnijim načinom za obe strane. Procedura rada mirovnih veća je uglavnom tekla u manje formalnoj atmosferi uz pokušaj kompromisnog rešavanja. Procedura je, dakle, trebalo da obezbedi da se saslušaju obe strane, ali u što je moguće manjoj procesnoj formi koja bi ih dodatno udaljavala. Ova vrsta načina odlučivanja smatrala se izuzetno korisnom za porodične odnose (npr. sukobi roditelja i dece oko zajedničkog korišćenja stana ili korišćenja nekretnina; sukobi između komšija oko zajedničke međe, korišćenja tavanskog prostora, podruma, sušionica, garaža i slično; spor između zaposlenih u radnim sredinama oko određenih prava koja im pripadaju, korišćenja godišnjih odmora, dežurstava za praznike i sl.).¹⁷

Poravnanja koja se zaključuju u postupku posredovanja pred mirovnim većem imaju snagu izvršne isprave i, prema odredbama Zakona o izvršnom postupku, može se tražiti njeno prinudno izvršenje. Protekom dogovorenog roka za dobrovoljno ispunjenje može se pristupiti i prinudnom izvršenju.

14 U Kraljevini Jugoslaviji su u određenim razlozima i za različita područja korišćeni termini: mirovni sudovi, sudovi dobrih ljudi, opštinski uredi za posredovanje, izabrani odbori, razlog za povereništva, mirovna veća i sl. Vidi detaljnije: Čok, V., 1984, *Mirovna veća, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 32, br. 3–4, str. 474–492.

15 Zakon o uređivanju mirovnih sudova, *Sl. List SFRJ*, br. 67/45 u članu 1. predviđa da se posebnim zakonom mogu osnovati specijalni sudovi u okviru federalnih jedinica i mirovni sudovi, pri čemu će se odrediti njihova organizacija i nadležnost.

16 Starović, B., 1988, *Sudovi udruženog rada, Pravo: teorija i praksa: časopis Saveza udruženja pravnika Vojvodine*, god. 5, br. 5–6, str. 3; Rajović, V., 1975, *Sudovi udruženog rada*, Beograd, Službeni list SFRJ i Beogradski izdavačko-grafički zavod; Čok, V., 1984, str. 474; Mitrović, D., 1983, *Nastanak i razvoj samoupravnog prava, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 31, br. 1–4, str. 545.

17 Vidi detaljnije: Čok, V., 1984, str. 474–492; Janić, M., Todorović, I., 1980, *Mirovna veća*, Beograd, Književne novine.

Pri zaključivanju poravnanja mirovno veće je dužno da poduči strane o okolnostima spornog odnosa kao i da im predloži eventualne posledice postizanja ili nepostizanja poravnanja.

Odlučivanje u postupku pred mirovnim većem određeno je zakonom. Učesnici mogu poveriti mirovnom veću da odlučuje ako se njihov spor odnosi na smetanje poseda, stvarne i lične službenosti, međe i druge susedske odnose, deobu imovine zajedničara, korišćenje utrine, poljske i šumske štete, zakup poljoprivrednog zemljišta, neizglasavanje obaveze iz ugovora o doživotnom izdržavanju i sl. Nakon sprovedenog postupka, mirovno veće donosi odluku koja se objavljuje. Učesnici u sporu imaju pravo da u roku od 15 dana od dana saznanja prihvate odluku mirovnog veća ili, ako njome nisu zadovoljni, da zahtevaju rešavanje sporova pred sudom koji bi bio nadležan da ga mirovno veće nije prethodno rešavalo. Kada rešava spor (redovni sud ili sud udruženog rada) ceniće činjenice koje su utvrđene u postupku pred mirovnim većem. Sud može odluku mirovnog veća ukinuti ili održati na snazi. Žalba se može izjaviti protiv prvostepene odluke u svakoj od vrsta materije.

U slučaju da odluka nije pobijana, odluka mirovnog veća u slučaju da ima kondemnatornost može predstavljati i izvršnu ispravu. U praksi rada mirovnih veća uglavnom su dominirale odluke o mirenju, sporazumevanju ili dobrovoljnom odustajanju od daljeg vođenja postupka. Mirovna veća nisu imala veću afirmaciju u procesu meritornog odlučivanja jer je njihova koncepcija i bila pokušaj posredovanja i mirenja, a samo izuzetno i donošenje odluke koja bi pak kasnije mogla biti predmet ocene suda. Kao drugi razlog zašto je relativno mali broj postupaka pred mirovnim većima okončan odlukom je i činjenica da su u suprotstavljenim odnosima stranke uglavnom bile više opredeljene ka sudskoj proceduri. Tradicionalan odnos prema sudu u mentalitetu naših naroda je dominirao, te su u slučaju kada je postojala mogućnost za sporazum ili prevazilaženje spornih odnosa, korišćene usluge mirovnih veća, dok se u svim drugim slučajevima najčešće zaštita prava ostvarivala pred sudovima.

2.6. DRUGI (NEPRAVI) SAMOUPRAVNI SUDOVI

Ustav SFRJ predviđa mogućnost formiranja i drugih oblika samoupravnih sudova, osim onih koji su taksativno nabrojani.¹⁸ Obrazloženje za ovakvo ustavno stanovište leži u argumentaciji da postoji potreba i interes za formiranje drugih oblika samoupravnih sudova sa određenim posebnostima

18 Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Sl. list SFRJ*, br. 9/74, član 205.

koji se mogu formirati u različitim oblicima društvenih organizacija, udruženja građana, samoupravnih interesnih zajednica, složenijih organizacija udruženog rada i sl. Zadatak ovih posebnih (nepravih) samoupravnih sudova bio je u tome da regulišu pitanja ponašanja te oblike odgovornosti članova određenih organizacija o kojima je bilo reči.¹⁹

Na bazi ovih navedenih primera možemo konstatovati da je samoupravno sudstvo u periodu 1975. do 1990. godine uglavnom bilo u začetku. Prvi oblici samoupravnih sudova nisu se ozbiljnije razlikovali od drugih već poznatih (i istorijskih i uporedno pravnih) rešenja. Ipak, sa ove vremenske distance možemo reći da je snažan uticaj bio ustavnog koncepta samoupravnog sudstva, te da su se na ovaj ili na onaj način ovi procesi odvijali u svim segmentima društva.

2.7. SUDOVU UDROŽENOG RADA

Kod samog nastanka ovih sudova vodila se ozbiljna rasprava o tome da li su sudovi udruženog rada državni ili samoupravni sudovi. S obzirom na to da ih je Ustav označio kao samoupravne sudove, mi o njima takođe govorimo kao o samoupravnim sudovima. Ipak, oni su zadržali brojne segmente koji ukazuju na još uvek jak uticaj države za konstituisanje i rad ovih novih pravosudnih organa.

Sudovi udruženog rada konstituisani su na federalnom principu, te se u svakoj federativnoj jedinici (republike i pokrajine) konstituisao dvostepeni sistem sudova udruženog rada. Kao što je već rečeno, u prvom stepenu su bili

19 Izmenama i dopunama Statuta novinara Srbije koje su donete na Skupštini novinara Srbije 11. 05. 1985. godine u Nišu, u članu 47. predviđeno je postojanje veća časti, koje predstavlja poseban sud radi utvrđivanja odgovornosti za zloupotrebljavanje realne reči i kompromitovanja slobode štampe. Veće časti je imalo pet članova i dva zamenika sa mandatom od dve godine. Član 12. Statuta je predviđao da se za povrede Statuta Udruženja novinara i Kodeksa novinara Jugoslavije mogu izreći sledeće mere: javna kritika u organizaciji, javna kritika uz objavljivanje u sredstvima javnog informisanja u kojima je objavljen tekst koji sadrži povredu Statuta i Kodeksa, privremeno ili trajno isključivanje iz članstva sa preporukom da se kažnjeni član ne raspoređuje na rukovodeća mesta. Statut Advokatske komore Beograda odredbom člana 132. predviđa da se za povredu dužnosti i ugleda advokature može izreći mera: opomene novčane kazne i brisanja iz imenika advokata odnosno advokatskih pripravnika. Kao primer disciplinskog organa koji je konstituisan kao nepravi samoupravni sud analizirali bismo odredbe disciplinskog suda koji je konstituisan prema Statutu Fudbalskog saveza Jugoslavije. Odredbom člana 112. mogle su se izreći sledeće mere: za igrače opomena, ukor, novčana kazna za igrače koji se u vidu zanimanja bave igranjem fudbala, a za igrače amatere zabrana igranja za određeno vreme, zabrana igranja određenog broja utakmica i sl.

osnovni sudovi koji su bili konstituisani za regionalne privredne centre, a na nivou republike postojao je republički sud udruženog rada.²⁰

Sudije u Sudu udruženog rada su birane iz redova profesionalnih sudija, ali i iz redova istaknutih pravnika koji su dolazili iz organizacija udruženog rada. Ovaj dualitet je jako smetao kritičarima samoupravnog sudstva, gde je kao najjači argument korišćena činjenica da su u pojedinim većima sudile sudije koje nisu profesionalnog sudijskog opredeljenja (laicizam u suđenju je poznat i u drugim oblicima rešavanja sporova, pa nije trpeo tolike kritike kao samoupravni sudovi – arbitraže, mirovna veća i sl.).

Država je i konstituisala sudove udruženog rada tako što je obezbedila prostor za njihovo delovanje, budžetski pomagala rad sudova udruženog rada, plate za sudije i sl.

Nadležnost sudova udruženog rada generalno uzev mogla bi se podeliti u dva dela. U prvom segmentu to su bili svi oblici radnoga spora (što podrazumeva sporove pojedinca prema poslodavcu, kao i sporove poslodavca prema zaposlenom).

U ovu grupu predmeta najčešće su ostvarivana prava zaposlenih u oblastima: zasnivanja radnog odnosa; nepravilnog raspoređivanja radnika; disciplinske odgovornosti radnika, prouzrokovane štete od strane radnika prema poslodavcu; prestanak radnog odnosa; rešavanje stambenih pitanja putem dodele stanova ili kredita; povreda časti i ugleda zaposlenog od strane poslodavca. Sporovi koje su vodili poslodavci prema radnicima uglavnom su se odnosili na postupak za naknadu štete usled nesavesnog rada, krađe opreme ili imovine, odavanja poslovne tajne; narušavanja ugleda poslodavca i sl.

Druga grupa sporova koja se sudila pred sudovima udruženog rada može se nazvati samoupravni spor. Ovde bismo izdvojili sporove koji su nastajali prilikom osnivanja osnovne organizacije udruženog rada; odnos između dve osnovne organizacije udruženog rada; odnos između osnovnih organizacija udruženog rada i radne organizacije ili složene organizacije udruženog rada; odnos oblika organizovanja unutar jedne organizacije udruženog rada sa radnom zajednicom i sl. Na širem planu to su mogli da budu sporovi koji su nastajali iz formiranja samoupravnih interesnih zajednica, sporovi koji nastaju prilikom popisivanja samoupravnih sporazuma ili društvenih dogovora,

20 Baltić, A., Despotović, M., 1978, *Osnovi radnog prava Jugoslavije: sistem samoupravnih međusobnih radnih odnosa i osnovni problemi sociologije rada* 6. izmenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Savremena administracija; Rajović, V., 1975, *Sudovi udruženog rada, Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol 23, br. 1–2, str. 95; Jovičin, A., 1985, *Sudovi udruženog rada u ostvarivanju i zaštiti samoupravnih društvenih odnosa, Pravo: teorija i praksa, časopis Saveza udruženja pravnika Vojvodine*, god. 2, br. 2, str. 9.

sporovi koji nastaju u razgraničenju imovinskih sredstava između članica samoupravnih interesnih zajednica, bankarskih institucija, osiguravajućih društava i slično.

Posebna grupa sporova kojih nije bilo previše odnosila se na tzv. kolektivne sporove u pogledu zaključivanja kolektivnih ugovora, primene kolektivnih ugovora ili štrajka. Ovih sporova nije bilo previše, te i ne zavređuju posebnu analizu zato što je težište rešavanja nastalih nesporazuma u funkcionisanju radnih celina bilo kroz samoupravno sporazumevanje i društveno dogovaranje, a kolektivni ugovori su praktično bili zanemarivani.

Ako bismo analizirali ovaj, istorijski posmatrano, izuzetno kratak period funkcionisanja sudova udruženog rada, naravno, mogli bismo uočiti i dobre i pozitivne strane.

Ono što bi svakako trebalo najpre kritički analizirati jeste laicizam u suđenju koji nije dao prave rezultate, i pokazalo se da odnosi u društvenoj zajednici nisu dovoljno sazreli da bi se u ovoj vrsti sporova moglo odlučivanje prepustiti laičkim većima. Takođe, ideološki koncept zaštite društvene svojine je dominirao, te bi pri svakom eventualnom sukobu između društvene i privatne svojine društvena svojina bila favorizovana. Kao dobru stranu ovih sudova bismo pre svega istakli njihovu specijalnost, imajući u vidu specijalizaciju sudija i članova veća koji su u ovim sudovima radili. To nisu bili ni „penzioneri“ ni „domaćice“, već su bili istaknuti sindikalni aktivisti, rukovodioci određenih sindikalnih ili drugih društvenih organizacija, te ljudi koji su imali ozbiljan ugled u sredini u kojoj su živeli ili radili.

U sledećem poglavlju o društvenom pravobraniocu samoupravljanja govorićemo i o ozbiljnoj ulozi ovog specifičnog društvenog organa, kao jednoj od bitnih karakteristika sudova udruženog rada.

Sudovi udruženog rada u svom postupanju koristili su bazično Zakon o parničnom postupku koji se „shodno“ primenjivao. Tako, na primer, tužba se nazivala predlogom, tužilac i tuženi – učesnicima u postupku; presuda je bila odluka; rokovi za postupanje su bili znatno kraći; društveni pravobranilac samoupravljanja bio je obavezni učesnik u postupku; sud je mogao da u pojedinim slučajevima zakaže suđenje i u organizaciji udruženog rada; radnika je mogao da zastupa i sindikat; postupci su izuzetno kratko trajali, što je omogućavalo apsolutno brzu i delotvorniju zaštitu prava zaposlenih.

Naša generalna ocena bi bila da je sud udruženog rada imao veoma značajnu pionirsku ulogu u konstituisanju posebnih specijalizovanih sudova za radne odnose, te da je ogromna šteta što se uz minimalne korekcije ovi sudovi nisu transformisali i nastavili u redovnom pravosudnom sistemu kao specijalizovani sudovi poput privrednih i upravnih sudova.

2.8. DRUŠTVENI PRAVOBRANILAC SAMOUPRAVLJANJA

Koncepcijski posmatrano, društveni pravobranilac samoupravljanja (*u daljem tekstu: DPS*) je zamišljen kao neka vrsta specijalizovanog ombudsmena (zaštitnika prava građana). Društveni pravobranilac samoupravljanja je delovao na saveznom nivou, na republičkim nivoima, pokrajinskim, ali postojali su i društveni pravobranioci samoupravljanja za niže nivoe lokalnih zajednica (gradovi i opštine).

Zadatak društvenog pravobranioca samoupravljanja je bio, najšire rečeno, da štiti društvenu svojinu, ali i samoupravna prava radnih ljudi i građana.

U delu koji nas zanima društveni pravobranilac samoupravljanja je bio obavezni učesnik u postupku. To je značilo da se svaki predlog (inicijalni akt kojim se pokreće postupak pred Sudom udruženog rada), morao dostaviti i DPS-u. Njegova je procena bila da li će se u konkretnom predmetu pojaviti kao učesnik u postupku i u kojoj fazi. On je imao pravo da se u toku čitavog postupka „meša“ tako što bi napisao podnesak ili uzeo i aktivno učešće lično ili preko nekog od svojih zamenika ili pomoćnika. Uloga DPS-a je dakle bila da pomogne u ostvarivanju zakonitosti, ali pre svega s aspekta zaštite društvene svojine, zaštite profesionalnih pravila, zaštite položaja zaposlenih, zaštite samoupravnih prava i sl.

Dakle, DPS je mogao i da se pojavi u drugom delu postupka tako što bi uložio žalbu na prvostepenu odluku, pisao zahtev za zaštitu zakonitosti ili se čak uključio u postupku izvršavanja odluka sudova udruženog rada. Već je rečeno da su se odluke sudova udruženog rada koje su podobne za sudsko izvršenje sprovodile uz aktivnu ulogu opštinskih sudova. Uloga DPS-a je dakle bila da u onim slučajevima gde odluku može izvršiti samo izvršni dužnik (poslodavac), obezbedi sprovođenje takvih odluka. To su bile odluke npr. o poništavanju konkursa koji je nezakonito sproveden za izbor pripravnika; obezbeđivanje odluke o raspoređivanju radnika na poslove koji odgovaraju njegovoj stručnoj spremi i radnoj sposobnosti; poništavanje odluke o raspodeli stanova ili donošenje nove odluke o raspodeli stanova; donošenje samoupravnog sporazuma ili društvenog dogovora ili njegova primena; omogućavanje prava zaposlenima na polučasovni dnevni odmor, regres, topli obrok, isplatu prevoza i sl.

Društveni pravobranilac samoupravljanja dakle nije delovao snagom imperija državne moći, nije donosio rešenja o kažnjavanju, nije imao mehanizam kažnjavanja, već je imao različite oblike i mehanizme koji su delovali u smislu privremenih mera za zaštitu društvene svojine kao najtežih oblika povrede samoupravnih prava ili društvene svojine; mogao je delovati preventiv-

no sa različitim upozorenjima ili javnim nastupima. Kao i kod ombudsmana, tako i kod DPS-a ideja je bila da se njegova „vlast“ bazira na moralnoj osudi onoga ko je učinio povredu samoupravnih prava ili se nezakonito odnosio prema društvenoj svojini.

Nakon ukidanja samoupravnih sudova došlo je i do ukidanja funkcija DPS-a u svim članicama SFRJ izuzev Slovenije.²¹

Kao što je poznato, mi smo u naš pravni sistem uveli zaštitnika građana²² znatno kasnije, a potom su se pojavili i neki specifični oblici zaštite prava pacijenata, zaštite prava potrošača i sl. kao vrste specijalizovanih zaštitnika.

Naša ocena ustavnog koncepta društvenog pravobranioca samoupravljanja bi bazično bila pozitivna. Sasvim je sigurno da je bilo neophodno postojanje jednog društveno-političkog organa koji će nadzirati specifičan proces konstituisanja samoupravljanja te delovanja samoupravnih organizacija i zajednica. Društveni pravobranilac samoupravljanja prevashodno je delovao na bazi izbora prava kao što su samoupravni sporazumi i društveni dogovori koji su opet nastali kao delo autonomnog prava koje ima izuzetan značaj u oblasti radnog prava.

3. ZAKLJUČNO RAZMATRANJE

Za potrebe ovoga rada izvršili smo sasvim kratku, pa samim tim i nedovoljno preciznu analizu ustavnog koncepta samoupravnog sudstva kao dela pravosudnog sistema tadašnje SFRJ. Sa ove vremenske distance možemo reći da je uvođenje i grupisanje samoupravnog sudstva u okviru pravosudnog sistema bio veoma hrabar i radikalni potez. Opšti koncept podruštvljavanja svih

21 Slovenija je zadržala društvenog pravobranioca samoupravljanja sve do okončanja postupka privatizacije društvenih preduzeća, jer je njegov zadatak bio da vrši kontrolu zakonitosti privatizacije i da reaguje ili spreči sve odluke nezakonitih privatizacija.

22 Vidi detaljnije: Jovanović, Z., 2005, Zaštitnik građana (ombudsman) u pravnom sistemu Republike Srbije, *Pravna riječ: časopis za pravnu teoriju i praksu*, god. 2, br. 4, str. 311–326; Šarkić, N., Nikolić, M., 2006, *Komentar Zakona o izvršnom postupku: sa sudskom praksom i obrascima*, Beograd, Službeni glasnik; Šarkić, N., Rašić, D., 1990, *Priručnik za primenu Zakona o izvršnom postupku*, Beograd, Savremena administracija; Kulić, D., 1988, *Ombudsman i društveni pravobranilac samoupravljanja*, Niš, Prosveta; Gomilanović, Lj., 1979, *Pravosudni sistem, ustavni sudovi, društveni pravobranilac samoupravljanja*, Beograd, Savremena administracija; Cicović, J., 1978, *Društveni pravobranilac samoupravljanja*, Senta, Društvo ekonomista; Dinić, M., 1976, *Komentar Saveznog zakona i zakona SR Srbije o društvenom pravobraniocu samoupravljanja*, Beograd, Pravno ekonomski centar; Danilović, T., 1988, Društveni pravobranilac samoupravljanja u primeni Zakona o udruženom radu, *Samoupravljanje*, Vol. 16, br. 10, str. 62–71; Lazarević, A., 1976, Uloga društvenog pravobranioca samoupravljanja u pravosuđu, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 24, br. 6, str. 633–646.

odnosa, te deetatzacije najočiglednije se video na tri navedena primera (opšte-narodna odbrana i društvena zaštita kod vojske; mesne zajednice kao deo lokalne samouprave i, naravno, uvođenje samoupravnih sudova kao oblika ne-državnih sudova za rešavanje sporova koji su im zakonom dati u nadležnost).

Pošto u ovom radu nemamo mogućnosti za širu analizu ideološkog koncepta te ideoloških zabluda iz perioda samoupravljanja i koncepta društvene svojine, ipak bismo rekli da je velika šteta što Srbija nije iskoristila potencijal postojanja samoupravnih sudova, te uz određene modalitete nastavila sa afirmisanjem vrednosti koje su nesporne. Ovde pre svega mislimo na različite oblike arbitraža kao veoma delotvornog oblika odlučivanja. Medijacije, posredovanja i mirenja su takođe izuzetno značajne i korisne, te se mehanizam mirovnih veća ili drugih izbranih sudova mogao dodatno prilagođavati. Kao što je već rečeno, najveći propust vidimo u gašenju sudova udruženog rada i propuštanju prilike da se ovi sudovi uz određena prilagođavanja organizuju kao specijalizovani sudovi za radne sporove radi zaštite pre svega zaposlenih, njihovih sindikalnih i drugih prava koja proističu iz radnog odnosa ili drugih oblika rada.

BIBLIOGRAFIJA

Literatura

1. Baltić, A., Despotović, M., 1978, *Osnovi radnog prava Jugoslavije: sistem samoupravnih međusobnih radnih odnosa i osnovni problemi sociologije rada 6. izmenjeno i dopunjeno izdanje*, Beograd, Savremena administracija.
2. Vasiljević, M., (ur.), 1997, *Zbornik arbitražne prakse Spoljnotrgovinske arbitraže pri Privrednoj komori Jugoslavije: 1947–1977*, Beograd, Spoljnotrgovinska arbitraža.
3. Goldštajn, A., 1983, Priznanje i izvršenje stranih arbitražnih odluka u trgovačkim stvarima, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 31, br. 1–4, str. 223–237.
4. Gomilanović, Lj., 1979, *Pravosudni sistem, ustavni sudovi, društveni pravobranilac samoupravljanja*, Beograd, Savremena administracija.
5. Danilović, T., 1988, Društveni pravobranilac samoupravljanja u primeni Zakona o udruženom radu, *Samoupravljanje*, Vol. 16, br. 10, str. 62–71.
6. Dinić, M., 1976, *Komentar Saveznog zakona i zakona SR Srbije o društvenom pravobranioocu samoupravljanja*, Beograd, Pravno ekonomski centar.
7. Đorđević, J., 1975, *Ustavno pravo*, Beograd, Savremena administracija.

8. Janić, M., Todorović, I., 1980, *Mirovna veća*, Beograd, Književne novine.
9. Jovanović, Z., 2005, Zaštitnik građana (ombudsman) u pravnom sistemu Republike Srbije, *Pravna riječ: časopis za pravnu teoriju i praksu*, God. 2, br. 4, str. 311–326.
10. Jovičin, A., 1985, Sudovi udruženog rada u ostvarivanju i zaštiti samoupravnih društvenih odnosa, *Pravo: teorija i praksa, časopis Saveza udruženja pravnika Vojvodine*, God. 2, br. 2, str. 9–17.
11. Kavran, D., 1972, Karakteristike rada unutrašnje arbitraže u preduzeću, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 20, br. 5–6, str. 923–940.
12. Kulić, D., 1988, *Ombudsman i društveni pravobranilac samoupravljanja*, Niš, Prosveta.
13. Lazarević, A., 1976, Uloga društvenog pravobranioca samoupravljanja u pravosuđu, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 24, br. 6, str. 633–646.
14. Lazarević, A., 1972, Samoupravne pravosudne ustanove i njihova nadležnost, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 20, br. 1–3, str. 337–346.
15. Mitrović, D., 1983, Nastanak i razvoj samoupravnog prava, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 31, br. 1–4, str. 534–548.
16. Poznić, B., 1983, O priznanju i izvršenju stranih sudskih i arbitražnih odluka, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 31, br. 6, str. 1054–1076.
17. Poznić, B., 1985, Protivtužba u arbitražnom sporu, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 33, br. 3–4, str. 421–425.
18. Rajović, V., 1975, Sudovi udruženog rada, *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu*, Vol 23, br. 1–2, str. 65–94.
19. Rajović, V., 1975, *Sudovi udruženog rada*, Beograd, Službeni list SFRJ i Beogradski izdavačko-grafički zavod.
20. Simić, M., Rudi, O., Kukuljac, V., 1981, *Zbirka odluka Suda časti Privredne komore Jugoslavije od 1961–1980*, Beograd, Privredna komora Jugoslavije i Privredno-pravni priručnik.
21. Starović, B., 1988, Sudovi udruženog rada, *Pravo: teorija i praksa: časopis Saveza udruženja pravnika Vojvodine*, God. 5, br. 5–6, str. 3–27.
22. Triva, S., 1963, *Savetovanje o spoljnotrgovinskoj arbitraži. Knj. 3, Neka pitanja iz postupka pred spoljnotrgovinskom arbitražom*, Beograd, Spoljnotrgovinska arbitraža pri Saveznoj privrednoj komori.
23. Frimerman, A., 1977, *Priručnik za primenu Zakona o udruženom radu*, Beograd, Centar za radničko samoupravljanje.

24. Cicović, J., 1978, *Društveni pravobranilac samoupravljanja*, Senta, Društvo ekonomista.
25. Čok, V., 1984, Mirovna veća, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, Vol. 32, br. 3–4, str. 474–492.
26. Šarkić, N., Nikolić, M., 2006, *Komentar Zakona o izvršnom postupku: sa sudskom praksom i obrascima*, Beograd, Službeni glasnik.
27. Šarkić, N., Rašić, D., 1990, *Priručnik za primenu Zakona o izvršnom postupku*, Beograd, Savremena administracija.
28. Šindolić, S., 1977, *Veliki pravni priručnik: jugoslovenski pravni sistem*, Beograd, Privredni pregled.

Izvori

1. Zakon o uređivanju mirovnih sudova, *Sl. List SFRJ*, br. 67/45.
2. Pravilnik o Spoljnotrgovinskoj arbitraži pri Privrednoj komori Jugoslavije, Beograd, Privredna komora Jugoslavije, 1979.
3. Statut Advokatske komore Beograda, *Sl. list grada Beograda*, br. 37/2018.
4. Statut Fudbalskog saveza Jugoslavije, Beograd, Fudbalski savez Jugoslavije, Beograd: Kultura, 1973.
5. Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, *Sl. list SFRJ*, br. 9/74.

THE CONCEPT OF THE SELF-MANAGING COURT ACCORDING TO THE PROVISIONS OF THE 1974 CONSTITUTION OF THE SFRY

Nebojša Šarkić
Jovana Popović

ABSTRACT

The category of self-management courts was introduced in a comprehensive form for the first time by the 1974 Yugoslav Constitution. Self-management law represented a further development of the concept of autonomous law and reflected the broader socialist aspiration to regulate social relations through a reduced role of the state. Closely connected to this system was the institution of the Social Attorney of Self-Management, conceived as a specific adaptation of the ombudsman model for the protection of self-management rights. Like a classical ombudsman, this institution lacked mechanisms of state coercion and relied instead on moral authority, social influence, and public credibility to encourage institutions and individuals to act in accordance with principles of justice and ethics. However, the political crises and disintegration of Yugoslavia during the 1990s prevented the further development and full institutional consolidation of the self-management judiciary within the Yugoslav federal framework.

Keywords: self-management courts, elective courts, courts of associated labor, courts of general jurisdiction, social defender of self-management.